

ks. Antoni Fórmanowicz (1836-1913)

Ksiądz Antoni Fórmanowicz (ur. 28 maja 1836 w [Wielichowie](#)¹, zm. 10 stycznia 1913 w [Czerlejn](#)²) – długoletni wikary i administrator parafii w Grodzisku Wlkp., proboszcz w Czerlejn, działacz społeczny i polityczny.

Był najmłodszym synem w wielodzietnej rodzinie Andrzeja i Marianny z Gajewiczów. Ojciec był rzemieślnikiem i szanowanym mieszczaninem wielichowskim. Antoni do piętnastego roku życia mieszkał w Wielichowie. W tamtejszej szkole pobierał pierwsze nauki. W 1851 roku zamieszkał w Trzemesznie i kontynuował kształcenie w tamtejszym Gimnazjum. Nauka rozpoczynała się od klasy piątej i trwała przez niemal 10 lat. Klasy od piątej do drugiej kończył w ciągu roku, a klasę pierwszą w cztery lata i dziewięć miesięcy. Zgodnie z informacjami przekazanymi na świadectwie dojrzałości nauka w trzemeszyńskim gimnazjum obejmowała 11 przedmiotów, w tym pięć języków: niemiecki, polski, francuski, łacinę, grekę i hebrajski; oraz religię, matematykę, geografę, historię i fizykę. W drugiej klasie „szkoły niższej” (tj. w 1852) Antoniego dotknęła ciężka choroba, przez którą nie uczęszczał do szkoły przez trzy miesiące. W czasie nauki w pierwszej klasie (w 1857 r.) zmarła matka Antoniego. Była to dla Antoniego bardzo ciężka strata. Wspomina o tym w swoim życiorysie².

Na młodzieńcu ciążył także obowiązek służby wojskowej. Przed ukończeniem dwudziestego roku życia złożył prośbę o roczną ochotniczą służbę, która przysługiwała uczniom szkół średnich. Wraz z dokumentami dotyczącymi służby wojskowej, zachował się rysopis Antoniego: „wiek 19 lat 10 m-cy; sylwetka: szczupła; oczy: niebieskie, włosy: jasny-blond; znaki szczególne: brak”. Prośbę uwzględniono i przewidziano go do służby jednorocznej. Prawdopodobnie w związku z nauką w okresie pokoju termin wstąpienia do wojska odroczone do 1 października 1859 r. Jednocześnie wcielenie do wojska uwarunkowano uzyskaniem pozytywnej opinii o stanie zdrowia. Po uzyskaniu wymaganego świadectwa lekarskiego, pomimo nauki w gimnazjum, w dniu 18 lipca 1859 roku Antoni przybył do Szczecinka. Służył w 2 oddziale saperów przy 1 batalionie 14 Regimentu Landwery. Przez miesiąc pobierał żołd. W dniu 11 sierpnia tego roku został odesłany do Wielichowa z warunkowym – znów na okres pokoju – odroczeniem służby wojskowej do dn. 1 października 1861 r, czyli do czasu ukończenia gimnazjum. Przez dwa miesiące mieszkał u ojca w Wielichowie, po czym powrócił do Trzemeszna by kontynuować naukę.

W lipcu 1861 Antoni ukończył szkołę i z pozytywnym wynikiem zdał egzamin maturalny. Szczególnie wysokie oceny komisja egzaminacyjna przyznała z polskiego, łaciny i religii. Już wówczas nakreślił swoje dalsze plany. Na świadectwie dojrzałości napisano: „Antoni Fórmanowicz opuszcza tutejsze gimnazjum, aby studiować teologię”³. W kwietniu następnego roku złożył oficjalną prośbę o przyjęcie do Seminarium. Niższe święcenia otrzymał 5 października 1862 r, a po kilkunastu dniach, 19 października, odbyły się święcenia subdiakonatu. Dwa miesiące później zmarł ojciec Antoniego.

Wstąpienie do Seminarium i otrzymane święcenia ostatecznie zamknęły sprawę służby wojskowej. W odpowiedzi na pismo Starosty (*Landrata*) kościańskiego z sierpnia 1863 r., ks. Arcybiskup potwierdził fakt udzielenia święceń. Święcenia diakonackie przyjął 19 lipca 1863 r. Studia teologiczne w Arcybiskupim Seminarium Duchownym w Poznaniu i w Gnieźnie trwały przez trzy lata. W dniu 23 września 1865 roku Antoni Fórmanowicz przyjął święcenia kapłańskie.

¹ AAP: Konsystorz i Kuria Arcybiskupia; Sygn.: KA 0238, odpis aktu chrztu.

² ibidem, *Curriculum Vitae*.

³ ibidem, świadectwo dojrzałości.

Pracę kapłańską rozpoczął w kościele w Komornikach (dekanat bukowski) a od 1866 r., przez 22 lata duszpasterzował w Grodzisku. Początkowo jako wikariusz a następnie administrator parafii⁴. Tu dał się poznać jako działacz społeczny, patriota i żarliwy obrońca wiary. Z inicjatywy ks. [Augustyna Szamarzewskiego](#) 26 czerwca 1873 roku w Grodzisku powstała Spółka Ludowa (pożyczkowa). Ks. Fórmanowicz był jej pierwszym dyrektorem⁵. Funkcję tę sprawował przez cały okres pobytu w Grodzisku⁶. Był jednym z organizatorów konferencji parafialnych dla polskich nauczycieli⁷. Tygodnik „Niedziela” w wydaniu z 20 czerwca 1875 roku donosi: *„W Grodzisku zażądano od administratora probostwa, ks. Fórmanowicza, wydania rachunków i ksiąg kasowych kościelnych, a że ks. Fórmanowicz dobrowolnie ich wydać nie chciał, zabrano je przemocą i odbito skrzynkę żelazną w kościele, w której była kasa kościoła i probostwa. Ktoś uderzył w dzwony, a lud tłumnie się zebrał; na szczęście nikt nie zakłócił spokojności, tylko parafianie byli świadkami tego, co się działo”*⁸. Być może za te nieposłuszeństwo bądź za czynne poparcie postawy arcybiskupa [Mieczysława Ledóchowskiego](#) – podobnie jak wielu księży w okresie *kulturkampf* – został aresztowany i na kilka dni osadzony w więzieniu. W tygodniku „Niedziela” w wydaniu z dnia 4 lipca 1875 odnotowano: *„ksiądz Fórmanowicz, administrator probostwa w Grodzisku, uwolniony z więzienia”*⁹. Sprawa uwięzienia polskich księży odbiła się echem w prasie angielskiej^{10,11}. Szykany wobec duchowieństwa były związane z nieprzejednanym stanowiskiem Arcybiskupa wobec władz pruskich. W 1873 r. sprzeciwił się Prusakom mianując urzędników diecezjalnych wbrew ich zaleceniom. Nie zgadzał się na zniesienie języka polskiego przy nauczaniu religii oraz na państwową kontrolę kształcenia księży. W efekcie doprowadziło to do zamknięcia Seminarium w Poznaniu i Gnieźnie. Pomimo wysokich kar finansowych, abp. Ledóchowski nie zaprzestał działalności na rzecz utrzymania niezależności Kościoła od państwa. Doprowadziło to do uwięzienia Arcybiskupa w Ostrowie Wielkopolskim w 1874 roku.

W 1876 roku w Grodzisku miał miejsce incydent, który po raz kolejny charakteryzuje nieprzejednaną i patriotyczną postawę ks. Fórmanowicza. 6 listopada urzędnicy pruscy siłą wtargnęli do kościoła farnego w Grodzisku, rozbijając jego drzwi za pomocą siekiery. Wywołało to sprzeciw ówczesnego administratora parafii i całej rzeszy parafian. Zdarzenie odbiło się szerokim echem w ówczesnej prasie^{12,13,14,15}. Po odejściu z Grodziska pozostawał przez długi czas w życzliwej pamięci parafian¹⁶.

Od 1888 roku ks. Antoni został administratorem parafii w Boruszynie (dekanat obornicki), a w latach 1889 – 97 proboszczem w Pogorzlicy (dekanat nowomiejski). Od 1 kwietnia 1897 r. do śmierci był proboszczem w parafii pw. NMP Wniebowziętej w Czerlejnii (dekanat kostrzyński)¹⁷. W ostatnich latach życia w konsekwencji operacji usunięcia polipa (?) w obrębie głowy uległ częściowemu paraliżowi.

⁴ tamże: przebieg pracy duszpasterskiej.

⁵ „Wiarus” R 1, nr 79. Czwartek, dnia 10 lipca 1873 (Dostęp: [WBC](#)).

⁶ Informator Spółdzielczej Grupy Bankowej, Poznań, wrzesień 2003 nr 4/111, artykuł ze str. 10-14.

⁷ „Wiarus”. 1873 R.1 nr 106 (Dostęp: [WBC](#))

⁸ „Niedziela”: tygodnik dla rodzin chrześcijańskich 1875.06.20 R.1 Nr38 (Dostęp: [WBC](#)).

⁹ „Niedziela” Rok I, nr 40, s. 372.

¹⁰ „The Month and Catholic review”, V. 26, Wyd: Simpkin, Marshall, and Co., London : 1876, str. 234.

¹¹ „Niedziela” 1875.06.20 R.1 Nr 38 (Dostęp: [WBC](#)).

¹² „Gazeta Toruńska” wydanie nr 261 R. 10, z 11 listopada 1876 roku (Zob. w [Kujawsko-Pomorskiej Bibliotece Cyfrowej](#)).

¹³ „Kuryer Poznański” z 8 i 10 listopada 1876 r. (Zob.: [WBC](#)).

¹⁴ „Dziennik Poznański” R18, Nr 255 z 8 listopada 1876 (Dostęp: [WBC](#)).

¹⁵ „Niedziela” 1876.11.12 R3 Nr 111 (Dostęp: [WBC](#)).

¹⁶ Babcia autora biografii, Stanisława ze Stachowskich rodem z Grodziska, urodzona 15 listopada 1902 roku, wielokrotnie wspominała księdza Fórmanowicza z Grodziska, choć знаła go jedynie z opowieści rodziców bądź dziadków.

¹⁷ AAP: Konsystorz i Kuria Arcybiskupia; Sygn.: KA 0238.

Opiekę nad schorowanym księdzem sprawowała jego siostrzenica Marianna, córka Brygidy z Fórmanowiczów – żony Wojciecha Świetlińskiego. Zmarł w Czerlejnii 10 stycznia 1913 r. Został pochowany na miejscowym cmentarzu tuż obok kościoła¹⁸.

Wyliczając rozliczne funkcje społeczne sprawowane przez ks. Fórmanowicza należy podkreślić, że był długoletnim członkiem i dobrodziejem Towarzystwa Pomocy Naukowej im. K. Marcinkowskiego dla młodzieży Wielkiego Księstwa Poznańskiego (TPN)¹⁹. Był także członkiem Towarzystwa Opieki nad dziećmi katolickimi w Poznaniu (wg sprawozdania za lata 1910-11 opublikowanego w 1912 r). Działał w Towarzystwie Czytelni Ludowych. W dniu 10 lipca 1910 r. w Czerlejnii był jednym z organizatorów publicznego wiecu poświęconego działalności Towarzystwa²⁰. Był także członkiem polskiego Komitetu Wyborczego na powiat gnieźnieński²¹.

W roku 1869 wspomógł finansowo wydanie *Krytycznej Gramatyki Języka Polskiego* autorstwa ks. Franciszka Ksawerego Malinowskiego²². Autor wymienia ks. Fórmanowicza jako współwydawcę swojej publikacji²³. Wielokrotnie przekazywał wsparcie finansowe na odbudowę i budowę nowych kościołów. M.in. w 1894 roku na odbudowę kościoła w Mądrzem z figurką NMP Bolesnej²⁴, w 1895 na budowę kościoła w Barcinie („*X. Fórmanowicz z Pogorzelic*”)²⁵. W Czerlejnii działał jako członek dozoru szkolnego oraz był oficjalnym patronem tamtejszego Katolickiego Towarzystwa Robotników Polskich²⁶.

W testamencie wyznaczył legaty na rzecz Towarzystwa Pomocy Naukowej („pomoc naukową dla chłopców” – 1.000 marek) oraz Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk (500 marek)²⁷. Ponadto na Dom Katolicki w Czerlejnii ofiarował 500 marek.

* * *

¹⁸ Wspomnienie pośmiertne [w:] Przewodnik Katolicki 1913 R.19 nr3, wydanie z 19 stycznia 1913 (Dostęp: [WBC](#)).

¹⁹ „Dziennik Poznański” 1914 nr 128, z 6 czerwca 1914 roku.

²⁰ Przegląd Oświatowy. Miesięcznik Towarzystwa Czytelni Ludowych w Poznaniu. 1910 R. 5 z. 9, Wyd.: Towarzystwo Czytelni Ludowych w Poznaniu.

²¹ Słownik biograficzny, *Księża społecznicy w Wielkopolsce 1894-1919.*, T. 1. A-H., Zespół red.: Marian Banaszak, Jerzy Kozłowski, Anna Polakowska, Maria Wojciechowska, Wydawnictwo: Gaudentinum, Gniezno, 1992.

²² „Gazeta Toruńska” wydanie nr 15, R. 4 z 20.01.1870 roku.

²³ Malinowski Franciszek Ksawery, *Krytyczno-porównawcza gramatyka języka polskiego...*; Staraniem L. Rzepeckiego, 1869.

²⁴ „Dziennik Kujawski” nr 276, Inowrocław, 2 grudnia 1894 r.

²⁵ „Dziennik Kujawski” nr 286, Inowrocław, 13 grudnia 1895 r.

²⁶ *Katolickie towarzystwa robotników polskich były tylko fragmentem bujnego wówczas (rok 1911 i późniejsze) rozkwitu w Poznańskim (Archidiecezji Gnieźnieńskiej i Poznańskiej) różnych form polskich organizacji społecznych, kulturalnych i gospodarczych, mających charakter katolicki a równocześnie budzących polską świadomość narodową, szerzących kulturę polską wśród niższych warstw społeczeństwa i zadziwiająco skutecznie budujących stały wzrost polskiego potencjału gospodarczego w Wielkopolsce.* Zob: Wojciechowska M. *Materiały do dziejów katolickich towarzystw robotników polskich w Wielkopolsce*, Poznańskie Studia Teologiczne T 6: 1986, s. 399-422.

²⁷ Karwowski Stanisław dr, *Historia Wielkiego Księstwa Poznańskiego*, T. 3, 1890-1914, Poznań 1931.

Na poniższych zdjęciach przedstawiam zabytkowy drewniany kościół NMP Wniebowziętej w Czerlejnii, budynek probostwa oraz tablicę nagrobną ks. Antoniego Fórmanowicza. Zdjęcia pochodzą z 2006 roku.

